

RƏQƏMSAL MALİYYƏ XİDMƏTLƏRİNİN İNKİŞAFININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Maliyyə institutlarında maliyyə inklüzivliyinin təhlil olunması hazırkı vaxtda çox önəmlidir. Bu hər şeydən əvvəl müştəri məmnuniyyətinin təmin olunmasına yönəldilib. Həmçinin maliyyə institutlarında tənzimləmə və nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi bu sektora inamı yüksəldir. Maliyyə institutlarının maliyyə inklüzivliyinin təmin edilməsinin əsas hədəflərindən biri maliyyə sisteminə olan inamı yüksəltməkdir. Müasir dövrdə maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün zəruri şərtlərdən biri də koordinasiyanın düzgün təşkil olunması və maliyyə xidmətlərindən istifadənin asanlaşdırılmasıdır.

Maliyyə inklüzivliyinin təmin edilməsinin əsas hədəflərindən biri maliyyə sabitliyinin qorunmasıdır. Maliyyə institutlarında maliyyə sabitliyinə nail olmaq müasir dövrdə maliyyə sistemində dayanıqlılığın qorunması üçün zəruridir. Maliyyə sistemində prudenşial tənzimləmə və nəzarətin güclənməsi maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Maliyyə xidmətlərinə əlçatanlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi maliyyə sferasına, əsasən bank sektoruna etimadın artmasına mühüm təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasında maliyyə inklüzivliyinin təmin edilməsində əsas istiqamət burada tətbiqi zəruri olan inkişaf modelinin qurulması və bunun üçün aşağıdakı kompleks tədbirlərin görülməsidir:

1. Maliyyə inklüzivliyinin təminatı üçün maliyyə sistemi infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;
2. Maliyyə sisteminin inkişaf potensialının artırılması;
3. Maliyyə sistemində güclü, dinamik institutların formalaşdırılması;
4. Risklərin idarə edilməsinin keyfiyyətini artırmaq;
5. Maliyyə sistemində tənzimlənmənin gücləndirilməsi.

Hazırkı dövrdə iqtisadi mühitdə risklərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsini zəruri edən əsas faktor maliyyə institutlarında risklərə həssaslığın artması ilə əlaqədardır. Maliyyə institutlarında rəqəmsal transformasiyanı stimullaşdıran sağlam risk idarəetməsinin yaradılması, yeni nəzarət üsulları və tənzimlənmə formalarının qurulması üçün strateji hədəflərin müəyyən edilməsi maliyyə inklüzivliyinin təminatı üçün zəruridir. Maliyyə institutlarında maliyyə xidmətləri istehlakçıların maliyyə savadlılığının artırılması, həmçinin maliyyə mütəxəssislərinin bilik və bacarıqlarının yüksəldilməsi, dayanıqlı, effektiv, sağlam maliyyə sisteminin formalaşdırılması müasir dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün bir sıra strateji hədəflər müəyyən edilməlidir, məsələn, maliyyə mütəxəssislərinin savadlılığının artırılması, dünya iqtisadiyyatındakı informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və onun respublikaya transferasiyasının stimullaşdırılması bunlara misal ola bilər. Maliyyə inklüzivliyinin müasir dövrdə təmin olunmasının üsulları kimi aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

1. Maliyyə institutlarında əməliyyat modellərinin təkmilləşdirilməsi;
2. Maliyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşması;

3. Maliyyə institutlarında prudensial tənzimləmə və nəzarətin artırılması;
4. Maliyyə sistemində yeni bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsi;
5. Maliyyə subyektlərinin davranış modellərinin dəyişməsi;
6. Maliyyə sistemində daxili və xarici şoklara qarşı dayanıqlılığın təmin olunması;
7. Alternativ bankçılığın genişlənməsi.

Maliyyə inklüzivliyinin təmin edilməsində əsas zərurət maliyyə sabitliyinin qorunmasıdır. Maliyyə sabitliyinə mənfi təsir edən amillərdən biri də maliyyə bazarlarında emitentlərin və investor aktivliyinin məhdud olmasıdır. Qiymətli kağızlar bazasına neqativ təsir göstərən amillərdən biri məlumat çatışmazlığı, ənənəvi təksahiblik düşüncəsi, maliyyə alətləri, investorların kapital bazarı, potensial emitentlər barədə informasiyanın azlığıdır. Bu amillər iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının qeyri-səmərəli bölüşdürülməsinə səbəb olur. Belə məhdudlaşdırıcı amillərin aradan götürülməsi, bazar iştirakçıları üçün əlverişli mühitin yaradılması, pul və kapital bazarlarının inkişafı zəruridir.

Maliyyə sabitliyinə nail olmaqda likvidlik və kapitallaşma üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Mövcud dövrdə problemli bankların restrukturizasiyası tədbirlərinin tamamlanmaması, səhmdarların banklara əlavə kapital yerləşdirmək marağının azalması, institutsional və hüquqi mexanizmlərin formalaşdırılmasında gecikmələrin müşahidə olunması makroiqtisadi mühitdə mənfi meyillərin davam etməsinin nəticəsi olaraq problemli bankların sayının artması və bu da nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olmaqda çətinliklərin yaranmasına səbəb olur.

Milli valyutanın devalvasiyasından sonra banklarda qeyri-ışlək aktivlərin həcmi artmışdır. Bu səbəbdən qeyri-ışlək aktivlərin restrukturizasiyasına ehtiyac vardır. Qeyri-ışlək kreditlərin həcmnin artması kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşməsi meyillərinin davam edəcəyini göstərir. Belə ki bankların qeyri-ışlək aktivlərlə iş prosedurunun düzgün təşkil olunmaması, kredit risklərinin ötürülməsi alətlərindən doğru istifadə olunmaması bankların böyük itkilərlə üzləşməsinə səbəb olur. Bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zəruridir:

1. Kredit və likvidlik risklərinin birgə təhlil olunması;
2. kreditlərin risk modelinin təkmilləşdirilməsi;
3. Bank sisteminin kapitallaşmasında likvidliyin təmin olunması;
4. Maliyyə sisteminin inklüzivliyinin gücləndirilməsi.

Sığorta təşkilatlarının ümumi iqtisadi inkişafa və maliyyə sektoruna təsiri minimum səviyyədədir. Belə ki sığorta haqlarının ÜDM-ə nisbətinin aşağı səviyyədə olmasının səbəblərindən biri sığorta təşkilatlarının risklər haqqında tam məlumatlı olumasıdır. Bu da sığorta təşkilatlarını yeni məhsul növlərini hazırlamaqda maraqlı etmir. Həmçinin müəyyən sığorta məhsullarına əlçatanlıq səviyyəsinin aşağı olması sığorta təşkilatlarında sığortalanma səviyyəsinin zəif olmasının səbəbidir. Sığorta təşkilatlarında maliyyə inklüzivliyinin təmin etdirilməsi üçün aşağıdakı zəruri tədbirlər görülməlidir:

1. Sığorta bazarının genişlənməsi;
2. Sığorta təminatı almayan əhali hissəsinin sığorta məhsulları ilə əhatə olunması;
3. Maliyyə xidmətlərinə çıxışın artırılması.

Maliyyə institutlarının sağlamlaşdırılmasında daha effektiv alətlərdən istifadə məqsəduyğundur. Bu maliyyə institutlarının restrukturizasiyası prosesində dövlət vəsaitlərindən istifadəni minimuma çatdırır. Maliyyə sektoruna nəzarətin təşkilində riskəsaslı yanaşma prinsipləri daha çox müşahidə olunur. Riskəsaslı yanaşma prinsiplərinin tətbiqi zamanı nəzarət orqanları tərəfindən maliyyə institutlarının strategiyaları daha dəqiq təhlil olunur ki, bu da preventiv tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün zəruridir. Eyni zamanda banklar üzərində tənzimləmə mexanizmlərinin güclənməsi onların maliyyə bazarlarının digər iştirakçıları ilə müqayisədə rəqabətqabiliyyətliliyini azaldır. Bu da alternativ bankçılığın cəlbediciliyini artırır.

Maliyyə sektorunda müştəri sayının artırılması üçün rəqabət gedir. Müasir müştərilərin yeni tələbləri var. Ona görə də elektron xidmət sistemlərinin inkişaf etdiyi banklarda daha geniş müştəri kütləsinə rast gəlinir. Maliyyə sektorunun şüurlu şəkildə inkişaf etdirilməsinin əsasında onlayn bank modelinin qurulması dayanır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kredit və sığorta təşkilatlarına dəstək mexanizmi elektron hökumətin alt sistemi olan “ASAN Finans”dır. Bu təşkilatların xidmət sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün “ASAN Finans” sayəsində müştərilər öz vaxtına, maliyyə qurumları isə öz resurslarına qənaət edə bilirlər.

“ASAN Finance” ASAN xidmət sistemi sayəsində vətəndaşların ciddi konfidensiallıq kəsb etməyən məlumatlarını toplayır. Müəyyən bankla razılaşma yaradılır və məlumatların integrasiyası pəncərəsi açılır. Belə ki, “ASAN Finance”in məlumat bazası da artıq müştərinin iş fəaliyyəti, gəliri və digər məlumatları vardır. Bunun sayəsində kredit almaq istəyən müştərinin ödəməqabiliyyəti daha rahat ölçülür. Hadisələrin rahatlığı müştərilərin bankdan məmnun qalmasına gətirib çıxarır.

Nəzərə alsaq ki, gələcəyin qarantı sayılan stabil texnoloji tərəqqi bir yerdə dayanmır. Ona görə texnoloji yeniliklərin maliyyə sektorunda tətbiqi zəruridir. MDB ölkələri arasında maliyyə sektorunda rəqəmsal həllərə dair bəzi tələblər var. Bəzi maliyyə təşkilatları bu tələbləri yerinə yetirir, digərləri isə yenilikləri tətbiq etməkdə maraqlı deyil. İkinci qrup təşkilatlar standart olaraq vətəndaşa onlayn və operativ şəkildə hesabına baxmaq, pul köçürmək kimi əməliyyatları təqdim edir. Lakin bu xidmətlər köhnəlmiş sayılır. Mobil bankinq modelinin hər iki tərəfinə nəzər yetirsək deyə bilərik ki, maliyyə təşkilatları üçün vətəndaşlara yeni xidmətlər təqdim etməklə bərabər öz işçilərinə də bu xidmətdən yararlanaraq daha çox əməliyyatı yerinə yetirməyə dəstək vermək lazımdır. Buna görə də gələcəkdə mobil bankçılıq sadə konfigurasiyalı proqram deyil, mürəkkəb əməliyyatların reallaşdırıldığı sistem olacaq. Mobil bankçılıq sistemində tətbiqi zəruri olan yenilikləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Maliyyə vəziyyətinin yoxlanması xidməti. Şirkətin və ya şəxsin maliyyə imkanları digər tərəfə müəyyən dərəcədə konfidensiallığın qorunması şərti ilə yönləndirilir. Bütün kredit əməliyyatlarını, pul köçürmələrində məsləhət sistemi və bankın reklam xarakterli məlumatlarını vətəndaşa göndərməsi vətəndaşın seçim imkanını və bankın gəlir qazanma imkanlarını artıraraq ortaq məqsədə qulluq edir.

2. Ekvayrinq. Bu prosedur sayəsində bank kartının və ya mobil tətbiq vasitəsilə aparılan əməliyyatların kontragentlərinin sayı artırılır. Yəni əməkdaşlıq edilən şirkətlərin, müəssisələrin sayı artırılır, ortaq məlumat bazası qurulur.

3. QR-kod vasitəsilə ödəniş. Bunun sayəsində kart nömrəsini yazmağa və ya xidməti siyahıdan seçməyə ehtiyac qalmır. Texnologiyanın effektiv işləməsi üçün isə əsas amil hesab edilən ölkədaxili texnoloji integrasiya yüksək səviyyədə olmalıdır.

4. Vergi ödənişi. Mobil tətbiqdə vergini və digər məlumatları tapmağa və vergilərin buradan ödənilməsinə imkan yaradacaq.

5. Hesabın onlayn yaradılması. Yəni banka getmədən hüquqi şəxs yeni hesab yarada bilər. Bir sıra məhdudiyyətlərə baxmayaraq bu texnologiyanın tətbiqi Azərbaycanda da bankçılıq sferasında əlçatanlığı artıracaq.

6. Parol və digər məlumatlar olmadan şəxsi kabinetə giriş. Konfidensiallıq cəhətdən çətin sayılan bu transformasiyaya ehtiyac var.

7. Onlayn qeydiyyat. Bankçılıqda irəli sürülən təkliflər sırasında proqramlaşdırma qeydiyyat bölməsində hüquqi şəxslərin qeydiyyatı, valyuta məzənnəsi, bankla əlaqə kimi xidmətlərin əlavə edilməsi məqsəduyğundur.

8. Elektron kredit və ya debet kartın hazırlanması. Prosesin sürətləndirilməsi məsələsində vətəndaşın məlumatlarının əvvəlcədən yığılması şərtidir. Bunun üçün isə dövlət strukturlarından biri hesab edilən “ASAN” platforması ilə integrasiya vacibdir.

9. Gəlir və xərclərin analitikası. Biznes analitika həm fiziki, həm də hüquqi şəxslərin bir proqram üzərindən xərclərini və gəlirlərini araşdırmağa, xərclər zamanı alternativləri görməyə imkan yaradır. Bunun üçün isə daha çox və yenilənən məlumat bazalı süni zəkaya ehtiyac var.

Elektron Hökumətin İnkişafı Mərkəzinin təklif etdiyi həllər sayəsində maliyyə sektorunda rəqəmsallaşma prosesini bir neçə dəfə sürətləndirmək olar. Amma Dövlət-maliyyə-texnologiya birliyinin sürətli integrasiyasının qarşısında qanunvericilikdən qaynaqlanan sərhədlər də var. Məsələn üçün müştərinin fiziki identifikasiyası olmadan bəzi maliyyə xidmətlərinin məsafədən həyata keçirilməsi qanunla qadağandır. Buradan daha bir xətt texnologiyaya, daha doğrusu kibertəhlükəsizliyə istiqamətlənir. Realist düşüncə ilə yanaşsaq, hazırkı vəziyyətdə maliyyə, xüsusən bank sektorunda təməl dəyişikliklər etmək çox çətinidir. Bu çətinliyin aradan qaldırılması üçün bütün real və potensial müştərilərin identifikasiyasına ehtiyac var. Başqa dillə desək bizə elə bir məlumat bazası lazımdır ki, burada Azərbaycanın bütün vətəndaşları qeydə alınsın və elə texnoloji həllərə ehtiyac var ki, kənardan müdaxilə ehtimalı sıfıra endirilsin. Bundan sonra onlayn bank məhvumu, elektron platformaların sürətli inkişafı özünü daha qabarıq şəkildə göstərəcək. Maliyyə sektorunda rəqəmsal həllərin inkişafına nəzər salsaq aşağıdakı nüansları görə bilərik:

- maliyyə sektorunun tərkibinə daxil bankçılıqda ehtiyac duyulan əsas meyarlar ictimaiyyətin maliyyə savadlılığı, bankların sağlam rəqabəti və “gələcək texnologiyalarla gələcək” ideyasının tam başa düşülməsidir;

- sığorta sahəsində ictimaiyyətə yeni xidmətlərin təklif edilməsi ilə paralel bu sahənin populyarlaşması üçün KİV-in müasir mexanizmlərindən istifadə edilməlidir;

- texnoloji inkişaf sayəsində vətəndaşlara xidmətin sürətləndirilməsi və keyfiyyətin artırılması üçün ən vacib olan məsələlər, dövlət qurumlarının və özəl təşkilatların

yeni nəsil şəbəkə texnologiyalarının imkanlarını, əşyaların interneti və süni zəka sistemlərini, elektron xidmət göstərən mərkəzlərin həllərini öz fəaliyyətinə qoşmaqdır;

- hökumət sistemlərinin elektronlaşdırılması üçün ən vacib meyarlar dövlət xətti ilə elektron sistemlərin inkişaf etdirilməsi üzrə ixtisaslaşan müəssisələrə investisiya yatırımları, təhsil sahəsində maliyyə və texnologiya ilə əlaqəli fənlərin prioritetinin artırılması, təşkilatlar arasında təbii və mütləq şəkildə sağlam rəqabət formalaşdırmaq, xarici təcrübənin aktiv və rəşional mənimsənilməsi, qanunvericilikdə texnoloji meyarları və bu sahədə fəaliyyət göstərən şirkətlərin müraciətlərini, təkliflərini nəzərə alaraq biznes-planların qurulmasıdır.

Özəl kredit bürolarının yaradılmasını təşviq etmək məqsədilə maraqlı tərəflərlə mütəmadi görüşlər keçirilmiş, potensial imkanlar müzakirə edilmiş və nəticədə özəl kredit bürosu yaradılmışdır. Hər bir bankda risk idarəetməsinin beynəlxalq standartlara, o cümlədən Bazel II və Bazel III prinsiplərinə uyğunluğu qiymətləndirilmişdir. Sistem əhəmiyyətli banklar üzrə fərqli tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiq edilməsi ilə bağlı beynəlxalq təcrübə araşdırılmış və sistem əhəmiyyətli banklara qarşı leverec və kapital adekvatlığı tələbinin beynəlxalq təcrübəyə müvafiq olaraq daha sərt müəyyən edilməsi üçün qaydalarda dəyişikliklərin layihəsi hazırlanmışdır.

Sığorta sektoru üzrə tənzimləmə və nəzarət mexanizminin diaqnostikası aparılmışdır. Bu çərçivədə sığorta qanunvericiliyinin Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçilərinin Assosiasiyası tərəfindən hazırlanmış ICP (Insurance Core Principles) prinsiplərinə uyğunluğu qiymətləndirilmişdir. Qiymətləndirmə nəticəsində aşkar edilmiş çatışmazlıqlar nəzərə alınaraq tənzimləmə və nəzarət çərçivəsinin gücləndirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir. “Sığortaçıların investisiya əməliyyatlarına dair Qaydaların” yenidən işlənmiş, “Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası üzrə sığorta şəhadətnaməsinin forması və doldurulması Qaydaları” yenidən tərtib edilmişdir. “Fiziki şəxslərə təqdim edilən kredit müqavilələri üzrə borcalanın həyatının ölüm halından və əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından sığortası Qaydası”nda dəyişikliklərin layihəsi hazırlanmışdır.

Maliyyə bazarları iştirakçılarının təlim ehtiyaclarının müəyyən edilməsi istiqamətində işlər görülmüş. 2017-2022-ci illər ərzində təlim ehtiyacları müəyyən edilərək müvafiq təlimlər keçirilmişdir. Maliyyə savadlılığı sahəsində qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi araşdırılmış, bu ölkələrdə həyata keçirilən tədbirlər, eyni zamanda iqtisadi maarifləndirmə sahəsində mövcud elektron resurslar öyrənilmişdir.

Dünya təcrübəsində istifadə olunan metodların tətbiqi nəticəsində maliyyə sistemi mütərəqqi risklərin idarə olunmasına yönləndiriləcək ki, bu da maliyyə xidmətlərində və hesablarda şəffaflığı təmin edəcək, maliyyə inklüzivliyini artıracaq və rəqəmsallaşmanı inkişaf etdirən nəzarət mexanizmini formalaşdıracaqdır.

Müasir dövrdə maliyyə institutlarında, xüsusən də banklarda maliyyə inklüzivliyinin artırılması, bunun üçün ümumilikdə maliyyə sisteminin sağlamlaşdırılması, qeyri-işlək aktivlərin restrukturizasiyası, maliyyə institutlarında mövcud olan kapitallaşma və likvidlik problemlərinin həll olunması nəzərdə tutulur.